

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Иитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 150
(18112)

2011 чылдың
декабрь 22,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

В.В. ПУТИННИҢ СОНУУРГАЛЫНДА – РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Сонуургалда – Кызыл-Курагино аразының бичелеткен македи.

Демир-оруктуң баштайгы рельстери.

Декабрь 19-та Россияның Чазаның Даргазы В.В. Путин албан-езузу-биле бистиң Тывага сургакчы-аш барган. «Кызыл-Курагино» демир-орук тудуу-н эгелээнинге стартты бээр ол хемчегге Тываның Чазаның кежигүннери, депутаттар, муниципалдыг оргузуларның удуртукчулары, ажил-иштиң мур-кчылары болгаш массалыг информация чепсек-риниң журналистери киришкен.

Социал-экономиктиг улуг ужу-руг демир-орук тудуунун эге-лген «Кундустуг» аржаанның кээринге хамааржыр черлер-дүг ак өглер «хонупкан», маң-дүг, кончук улуг 7 майгыннарны тур тикчилээн, орук тудуунун ы-биле ажилдаар ажилчын-күчүлүг машиналар, тудугга хамаарылгалыг удуртукчулар кижиги дээр, кижиги. Ол де-эрде тиктинген улуг-улуг май-рның делгелге залы кылдыр-н делгем шөлдерде демир-тудуунун бичеледир кылган-дин (дүрзү-хевирин) делгээни ки бүрүзүнүн сонуургалында. «Енисей үлет-омпаниязының» чингине ди-ру Руслан Байсаров 80 млрд. түннүг акшазын тудугже уг-ларының дугайында көргү-атериалдары таныштырылга-за катап белең. «Ам база ка-демдегеп турарымның уг-болза, Тываже демир-орук-н кириер дугайында чугаа-н чүс чылда-ла тыттып келген-дир. А оон боттанылганы каш-он чылдар дургузунда экс-терниң шинчилелдерин, чазак-ының дугуржулга чугаала-аларын, инвесторларны хаара-тын эртип-эртип, ол чоокта-гелээн. Ынчап кээр, демир-тудуунун талазы-биле ажил-

дар шагда-ла эгелээн, а тудугнуң бодунга стартты бээрин шупту өөрүшкүлүг хөлээшкени-биле манап турган.

Ол-ла делгелге залында ре-гионнуң хөгжүлдизинге чугула объект модульдуг чылыдылга-энергетика станциязының төлө-лели, даштыкы-биле социал-эко-номиктиг харылзаалар тудуунга улуг рольду ойнаар М-54 авто-оруктуң угланышкынын өскертп, федералдыг орук тудуун Ханда-гайтыже (Хандагайты-Боршоо хыналда-эрттирилге пунктузунга чедир) тудуары, амыдыралдың кадык омур-хевирин суртаалдап, аныяктарны улуг спортче хаара тудуунга Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурга туттунар республика-ның культура-спорт ордузунун дугайында төлөвилелдерин ында база белеткээн. Кызыл хоорайга немелде чылыдылга станциязын тудуары – үениң негелдези. Найы-сылалдың өзүп хөгжүүрүңе, немей туттунарынга энергия дамчыдыл-газының чедишлеши шаптарга-зынын тургузуп турар, ынчангаш ону бирги чергениң айтыры кыл-дыр көрүп, федералдыг чазак-би-ле ол талазы-биле дугуржулга-ларны кылыры планнаттыган.

Кежээкиниң 21 шак үезинде РФ-тиң Чазаның Даргазы В.Пу-тинни, оон оралакчызы С.Ивановту,

Сибирь Федералдыг округта РФ-тиң Президентизиниң Бүрүн эрге-лиг төлээзи В. Толоконский бол-гаш өске-даа хүндүлүг аалчыларны ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш. Кара-оол, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизинин) даргазы К.Да-ваа, ТР-ниң орук-транспорт болгаш харылзаа сайыды И. Грейсеров дээш, өске-даа удуртукчулар аэропортка уткуп алган.

Россияның Чазаның Даргазы В. Путин биле ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш. Кара-оолдун аразын-да чугаа ажил-агыйжы байдалче дораан шилчээн. Келир 2012 чылда кандыг планнар көрдүнгенил, шийтпирлээр кандыг айтырылгар барыл деп айтырыгны В.Путин салган.

«Кол-ла чүүл — демир-орук тудуун эгелээри. Ынчан Тываның дегбээн казымал байлаа — бедик шынарның 20 млрд. хире хөмүр-дажын, шингээдир арга тургусту-нар. Немей ажилчын олуттар тур-густунарын идегеп турар бис. Ажык арга-биле казып турар хөмүр-даш тывыжы-биле бистиң Тыва Республика улуг чуртувустун ниити экономиказынга үлүүн ки-рип эгелээр дээрзинге бүзүрээр мен. Кызыл-Курагино демир-оруу Тываның хөгжүлдизинин кол өзүс дээрзин чон медресеп, хүлээп ап турар. Чүге дээр, бодуустун продуктувусту үндүр сөөртүр а-рганың тургустунары ол. Силерниң шийтпирлээниңер-биле сөөлгү дөрт чылдың иштинде республика-ны баштап турар мен. Ол чылдар-ның дургузунда иштиги регион продуктузун 19 млрд. рубльге, а хүннүн байдалы-биле 32 млрд. рубльге бүдүргөн бис. Өске ре-гионнарда деңнээр, көргүзүп эвээш-даа болза, бурунгаарлааш-

кын бар. Үш чылдың иштинде кол капиталче инвестиция 2 катап көвү-дээн. Кол экономиктиг индикатор 2011 чыл талазы-биле орулгага үндүрүп 2,5 катап өскөн. Ол дээр, Тываның экономиказы бурунгаар базымны кылганын херечилеп ту-рар. Ылаңгыя үлетпүр индекси 2,5 катап бедээн. Силерге таныш-тырып турар сан-чургайлар эвээш чадавас, ынчалза-даа ол республи-кага хамаарыштыр алырга, эки талаже шилчилге-дир. Оон-биле чергелештир социал характери-стика көстүп келир. Яды-түрөгү байдал 37 хуу турганындан 26 хуу-да бадый келген, ол дээр, яды-регион дээрзин көргүзүп турар. Бир эвес демир-орук тудуу ажыг-лалга кире бээр болза, 13 муң хире ажилчын олуттар немежир, ажил-чок кижилерниң саны кызырлыр. А оруктуң тудуунга 8-9 муң хире ажилчыннар ажилдаары база немелде ажилчын олуттар-дыр. Россияның Чазаның эгелээшкени-биле күш-ажыл рыногунда дүш-күүлүг байдалды чавырылдырар сорулгалыг боттандырып турар тускай сорулгалыг программаның ачызында дыка хөй ажилчын олуттар тургустунган.

«Чаңгыс демниг Россия» пар-тиязының база Чазак даргазының

деткиишкени-биле кадык камгала-лын модернизастаар программа-ның боттанышкыны-биле 1,7 млрд. рубльге республиканың эмнелге албан черлеринге, олар-ның аразында көдээ чурттакчылыг черлерде эмнелгелерге чаартылга-ларны кылыр арга тургустунган. Республиканың №1 эмнелгезинге, онкология төвүңе, туберкулез диспансеринге капиталдыг септел-гелерни чоруткан. Кыраан туду-ларның бирээзи, 10 чыл ажыг тур-ган перинаталдыг төптүн тудуу бо хүннерде шапкынчаан. Чаартылга кылыр программа-биле база про-граммдан дашкаар 180 млн. рубльди аңгылап бээр талазы-биле шийтпирге үндөзилээш, 90 млн. рубль түнүңе акшаландырышкын чедип келген. Келир чылын арткан 90 млн. рубльди шингээдип алыры — планда. Школаларда башкылар-ның шалың акшазын өстүрер тала-зы-биле силерниң берген айтыш-кыныңар күөсеттинген. Республи-каның башкыларының шалыңын 14 хуу өстүреринин талазы-биле Рос-сия Федерациязының саң-хөө яамызы-биле дугуржулганы кыл-ган бис. Башкыларның ортумак шалыңы бо хүнде 19,5 муң, ыраккы

(Уланчызы 2-ги арында).

В.В. ПУТИННИНҢ СОНУУРГАЛЫНДА – РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Соңгу чүккө деңештирген черлерде — 21,5 муң рубльге дең. Өөредилгени модернизастаар талазы-биле «Чаа школа» деп эгелээш-кин-биле ыраккы кожуннарда школаларның капиталдыг септелгелерин чоруткан, сөөлгү 15 чылда туруп көрбээн чүүл — чүгле чаңгыс чылдың иштинде найысылалда 220 өөреникчи өөренир үш каът, сөөлгү үенин-биле туткан чаа школыны ажылгалда киридивис — деп, ТР-ниң Чазааның Баштыңы Ш.Кара-оол В.Путин-биле Кундустугже чоруп ора, ажил-агыйжы чугаа аразында ооң сонугаан айтырыгларына харыылап, республикада байдалды каксы таныштырган.

Кундустугта тиктинген майгыннарда келгеш, келир чылдың планнарында кирип турар кол-кол объектилерниң төлөвилелдери-биле таныштырылганы инвесторлар кылган. Таныштырылганы материалдарын чедимчелиг болгаш көскү кылдыр кылганын Россияның Чазааның Даргазы хейнү билип ап, айтырыгларны база салгылаан. Мурнуу-чөөн Сибирьниң стратегтиг ужу-уткалыг «Кызыл-Курагино» демир-орук тудуунга хамаарыштыр төлөвилелге В. Путин 2007 чылда Россияның Президентизи тургаш, атты салып, бадылаан турган. Бо сөөлгү каш чылдарда чурттуң улуг тудуу кылып санат-

тынар бо тудугга ниитизи-биле 130 млрд. рубль үнери санаттынган. Хүндүлүг аалчы келир үеде демир-оруктуң «Кызыл-Пассажирский» станциязының турар черинде демир-оруктуң баштайгы демирин чаңчыл езугаар «мөңгүн улуг кадаг»-биле быжыглай кадааш, тудугга моон соңгаар дүрген хөгжүп туттунуп чоруй баары-биле идигни-стартты берген. Оон мань дашта «Кызыл-Курагино демир-орук» деп сиилбип бижээн бижикти ажиткан. Ол бүгүнү көрүп турган чон ону «Ура-а!»-биле уткуп, дээрже шарларны уждуп үндүрүпкеш, РФ-тиң Чазааның Даргазы-биле хол тутчуп, менди солчур аргалыг болган.

Россияның Чазааның Даргазының Тывага ажил-агыйжы сургакчылаашкынының түннели-биле республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдесинге хамааржыр чугула шиитпирлер хүлээп алдынары чугаажок. Ол дээрже республикаже ам-даа немей федералдыг акшаландырышкыны чедип алыры, инвесторларны хаара тудары болгаш чаа-чаа объектилерниң тудуунга орукту улам ажыдары-дыр деп дидими-биле чугаалап болур.

Айлаң МОНГУШ.

Владимир САВИНХТЫҢ
тырттырган чуруктары.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол социал-экономиктиг таныштырылганы кылып турары.

Ээлчеглиг сессия

УРУГЛАРНЫҢ ЭРГЕЛЕРИН КАМГАЛААР ТӨЛЭЭНИ ТОМУЙЛААН

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү сессиязының чедиги ээлчеглиг хуралында 32 айтырыгны көргөн. Оларның хөй кезин хоойлулар болган. Ынчалза-даа аңаа чамдык кадрлар айтырыгны база шиитпирлээн. Чижээ, бир көргөн солун айтырыг — Тыва Республикада уругларның эргелериниң талазы-биле Бүрүн эргелиг төлээни албан-дужаалга томуйлааны болур.

Дээди Хурал бо чугула күрүне албан-дужаалыга хөй чылдарда уругларның өөредилге-кижизидилгезинге бараан болуп келген улуг башкы Светлана Николаевна Араакчааны Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун саналы-биле томуйлаан. Чаа сонгуктан төлээ кончук аныяк үезинде, 1972 чылда, Кызылда күрүнениң педагогика институтун дооскаш, дараазында чылдарда Берт-Даг, Тээли, Кызылдың 3 болгаш 5 дугаар школаларына орус дыл болгаш литература башкылап ажилдаан. Ооң соонда Тыва Республиканың Президентизиниң Канцеляриязының кол специалисти, килдис эргелекчизи, Кызыл хоорайның чагыргазының даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың Президентизиниң Кызыл хоорайда төлээзиниң албан-дужаалдарына ажилдаан. 2001 чылдан эгелээш бо хүннерге чедир Тыва Республиканың эмнээшкенин педагогика болгаш дес-дараалашка өөредилгениң «Идегел» школа-интернадында директор болуп ажилдаан.

«Каттышкан Нациялар Организациязының уругларның эргелериниң дугайында Конвенциязын, Россия Федерациязының Конституциязын, федералдыг хоойлужудулганы, Тыва Республиканың Конституциязын болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазын, чөптүг чорукту болгаш бодумнун арын-нүүрүмнү удуртулга болдурга, уругларның эргелерин, хосталгаларын болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыктарын камгалаарын, бодумнун хүлээлгелерини аксеткилдиг күүсөдирин даңгыраглап тур мен» деп С.Н. Араакчаа депутаттарның бадылаашкынының соонда, даңгыраан берген. Ону ыяап-ла бээрин «Тыва Республикада уругларның эргелериниң талазы-биле Бүрүн эргелиг төлээ дугайында» хоойлуда көргөн.

Улуг-Хем кожуунунун чаңгыс мандаттыг сонгукта округтан депутат Виталий Монгушевич Бартына-Садының Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүсөдип ажилдап турарын барымдаалааш, ону депутат бүрүн эргелеринден хуусаадан эрте соксадырынын дугайында айтырыгны депутаттар чугаалажып көргөш, ону эрте соксадыр дугайында доктаалды хүлээп алган.

Тыва парламентиниң депутады бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадырынын дугайында айтырыгны Дээди Хуралдың депутады Роман Степанович Монгушка хамаарыштыр база чугаалашкан. Ынчалза-даа депутаттарның хөй кезиниң бадылаашкынын албааны-биле ол айтырыг деткимче албаан.

Депутаттар оон ыңай республиканың амыдыралына эргежок чугула хоойлуларны сайгарып көргөш, хүлээп алган. Чижээ, «Чер дугайында» конституусу хоойлуну хүлээп алган. Бо хоойлу элээн каш категорияның хамаатылары боттарына хууда чурттаар оран-сава тудуп алырына эргежок чугула.

Бистиң корр.

СИЗИМ СУУРДА ЭМНЕЛГЕ

Тываның эң кыдыкы булуңнарының бирээзи Каа-Хем кожунунун тайга черде турар Сизим суурунда акушер-фельдшер пунктузунун чаа оран-савазын ажиткан.

Эмчи пунктузу 1936 чылда-ла туттунган, ортузунда суугулуг чаңгыс өрээлге турган. Сөөлгү чылдарда ук оран-сава эргижирээнинден бустурунун кырында келген. Божуп-чиигээр херээжен улусту суурдан 50 метр ыракта кожун төвүнүн эмнелгезинче алпарып чедирер. Узуну 11, дооразы 12 метр хемчээлдиг амгы үениң тудуг материалдары-биле кылган акушер-фельдшер пунктузунун чаа оран-савазы сизимчилерге канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү дээрзи чугаажок. Ийи суугулуг, бодун боду хандырап одалгалыг, пластик сонгаларлыг оран-сава чонга таарымчалыг байдалды тургузар. Амгы үеде каш кижини чырыкче хүлээп алырынга болгаш чаа төрүттүнген өлөялаларны ажаап-тежээринге чугула херек эмчи дериг-херекселдерин салып турар. Амдызында пунктуда чаңгыс фельдшер ажилдап турары-биле Каа-Хем кожунунун чагыргазы ниити практика эмчинин күсели-биле ажилдакчыларны көвүдөдир, ийи акушер болгаш патронаж сестраларын ажилдадыр

дугайында чагыгны кириген.

6 млн. рубль чарыгдалдыг тудугну республика болгаш муниципалдыг бюджеттерниң акшаландырышкыны-биле суурнун социал хөгжүлдесиниң тускай сорулгалыг программазының боттанылганын иштинде кылып дооскан. Тудуг ажилдарын «Олимпиада» КХН кылып күөсеткен.

Каа-Хем кожунунун баштыңы Александр Шелеховтуң чугаалап турары-биле алырга, акушер-фельдшер пунктузунун оран-савазын тудуун 2012 чылда доозар турган, ынчалза-даа тудугжуларның хуусаа бетинде доозупканы өөрүнчүг.

Улуг эмчинин хүлээлгезин күүсөдип турар Саита Салчактың чугаалап турары-биле алырга, суурда ук оран-сава онза ылгалып турар. Ам чүгле пунктуно чогуур дериг-херекселдер болгаш кадрлар-биле хандыраы чугула бооп турар. Ажилдаар күзөлдиг аныяк специалистерниң Сизим суурга чедип кээринге суурнун чону болгаш удуртукчулары идеген турар.

Бистиң корр.

ГРАНТЫЛАРНЫ ТЫВЫСКАН

Дүүн, декабрь 21-де, Улусчу чогаадылга бажыңына «Өөредилге» тускай сорулгалыг төлөвилелдин иштинге талантылыг аныяктарга болгаш школачыларга күрүне деткимчези грантыларны тывыскаан. Шаңнал алганнарда Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак, Дээди Хуралдың (парламентизиниң) өөредилге, культура, аныяктар политиказы болгаш спорт комитетиниң даргазы Ирина Самойленко байыр чедирип, Тываның келир үези болур төлөптүг оолдар, кыстарына моон-даа соңгаар чедишкенин, бедик тура-сорукту күзээн.

(Кымнар кандыг түнүг акша шаңналына төлөптүг болганын солунун дараазында номеринден номчуур силер).

ДЕКАБРЬ 22 – Энергетиктиң хңң

Байыр чедиришкени

Тываның хүндүлүг энергетиктери!

Силерниң профессионал байырларыңар-биле чүректин ханызындан чедирген байырывысты хүлээп ап көрүңер!

Кыштың кидин түлүк үезинде демдегеп турарывыс Энергетиктиң хүнү силерниң мергежилиңерниң чугулазының болгаш онза ужу-дузалыының дугайында база катап сагындырып турар.

Силерниң эрес-дидим күш-ажылыңарның ачызында «амыдыралдың шынары» деп эки-ле билдинмес билиг тодаргай утка-шынарлыг алаар. Силерниң ажилдап үндүрген киловадыңар, бүдүрген калорияңар дээрже чаңгыс чер-чурттугларыңарның бажыңнарында болгаш квартираларында чаагай амыдырал, хоорайларның болгаш суурларның кудумчуларының чырыы, школаларның, эмнелгелерниң, уруглар садтарының болгаш культура бажыңнарының үзүк-соксаал чок ажылы, кижилерниң чогумчалыг дыштанылгазы-дыр.

Энергетиканы моон соңгаар сайзырадыры бистиң республиканың келир үезин тодарадып турар чугула угланышкынарның бирээзи болур. Тываның энергетиказының айтырыглары болгаш оларны шиитпирлээри дээш республиканың Чазааның күженишкенин чурттуң дээди удуртулгазының деткимчезин болдуруп турар. Ол чорук, бистиң республикага чоокта чаа Россия Федерациязының Чазааның Даргазы Владимир Владимирович Путин кээп чорда, бадыткаттынган.

Бодунун байырлалын чурттуң энергетиктери чаа-чаа чедишкениннерлиг уткуп турарлар. Сөөлгү чээрби беш чылдың дургузунда энергетика күчүлериңиң эң улуг өзүлдези болган.

Энергетика адырының мурнунда бүдүрүлгени чаартыр, чаа аргаларны, инновация технологияларын дилеп тывар болгаш шингээдип алыр талазы-биле нарын сорулгалар салдынган. Тываның бедик харыысалгалыг болгаш боттарының мергежилдинге бердинген энергетиктери чаа-чаа бедиктерже үнер дээрзинге бүзүрелдиг бис.

Күш-ажылыңарга чедишкениннерни, озал-ондак чок ажилды болгаш салган сорулгаларны күүсөдиринге эгээртинмес күштү силерге күзөдизис! Силерге болгаш силерниң чоок кижилеринерге аас-кежикти, кадыкшылды болгаш бүгү-ле эки чүүлдерни күзөдизис!

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы К. ДАВАА.

Декабрь 22 — Энергетиктиң хуңу

Шончалай МААТЫ-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

«2010 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунун кадыкшыл байдалының дугайында» Күрүне илеткелинин дугайында

2011 чылдың август 8 №498 Кызыл хоорай

2003 чылдың декабрь 31-де Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Чазаның дугайында» №95-УХ-1 Конституция хоойлу-

зунун 13 чүүлүгө дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2010 чылда Тыва Республиканың чурт-

такчы чонунун кадыкшыл байдалының дугайында мында кошкан Күрүне илеткелин (моон соңгаар-Күрүне илеткели дээр) чүүлүг деп санаар.

2. Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы Күрүне илеткелин республиканың чурттакчы чонунга

бир ай хуусаада таныштырар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

2010 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунун кадыкшыл байдалының дугайында Күрүне илеткели

2010 чылда Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының ажылы Россия Федерациязының социал политиказының кол сорулгазын-чурттакчы чонунун амыдыралының шынарын турум бедидерин, шынарлыг медицина дузазының бүгүннигге чедингир болурун хандыраарының сорулгаларын күүседиринче угулган.

2010 чылда чурттакчы чонунун бүгү кезектеринге медицина дузазының чедингир болурун хандырып, адырның материал-техниктиг баазанын быжыглап, кадык камгалалдың эртем болгаш медицина-технологтуг күчүзүн сайзырадып, кадыкшылдың чамдык көргүзүлгелерин экижидип шыдаан. Кадык камгалалының кадрларының профессионал белеткелинин болгаш катап өөредилгезинин деңгелин бедидер, эмнелге албан черлерин чаа технологиялар-биле, медицинаның болгаш социал дузаның аргалары-биле хандыраар талазы-биле ажылдар чоруттунуп келген.

Демографтыг байдал чогумчалыг чүүлдерни көргүскен — ол дээрге чаштарның немежири көвүдзүн болгаш өлүп хораар чоруктуң ниитизи-биле кызырылганы. Эмнелге-профилактика албан черлеринин дыннатканын езугаар алырга, 2010 чылда төрүттүнген чаштарның саны 8370 кижиге болган, ол дээрге 1000 чурттакчыга онааштыр 26,9 болуп турар, сөөлгү 5 чылдың дургузунда кижилеринин өлүп хораар чорук 5,7 хуу кызырылган, оон түңнелде 1000 чурттакчыга хамаарыштыр чайгаар өзүп көвүдээр чорук 15,3 болган. Республикада өлүп хораар чоруктуң кол чылдагааны болза, бирги черде хан эргилдезинин органның аарыындан, ийгилинде — кемдээр болгаш хораннаыч чоруктардан, үшкүзүндө багай уржуктуг ыжыктардан болуп турар.

Иениң болгаш чаштың кадыкшылын камгалаар албан, кадык камгалалында социал ужур-дузалыг адыр болуп, ол албан кадыкшылдың камгалалын күштелдирери болгаш республиканың чонунун ажылдаар күчүзүн камгалап арттыраары дээш харысалганы бодунга алган. Эрткен чылын республикага иениң болгаш чаштарның өлүп хораар чорук кызырып шыдаан бис. Иелеринин өлүп хораар чорук 1,8 катап кызырылган, 2006 чылда 100 муң кижиге хамаарыштыр 66,9 турган болза, 2010 чылда 36,3 болган. Ындыг турбуже бо көргүзүп турум эвес, ие болууларның аарыыр чорунун деңгели бедик болуп турар. Ол дээрге херээжен чонунун кадыкшылының ниити байдалының куду деңгелин-дир. Чижээ, сөөлгү чылдарда хан эргилдезинин системазы, сыңай аарыгларлыг херээженнеринин саны көвүдзүн. Чаш уругларның өлүп хораар чорук 13,9 хуу кызырылган, 1000 дириг төрүттүнген уругларга хамаарыштыр 13,0 болган (2006 чылда — 15,1 турган).

Республиканың чурттакчы чонунун ниитизи-биле аарыыр чорук 1000 чурттакчыга онааштыр 1074,7 болган, 11,2 хуу кызырылган (2006 чылда-1209,8 турган). Кол аарыглар-тыныш органның аарыы-21,9 хуу, кемдээшкннер болгаш хораннаышкындар-9 хуу, хан эргилдезинин системазының аарыы 8,2 хуу.

Сөөлгү чылдарда социал-экономикалык байдалды экижиккенниң болгаш профилактиктиг, санитар-гигиена болгаш хамчыкка удур хемчеглерни эртергенин түңнелде республикага мурнунда нептереп турган дыка хей аарыглардан аарыыр чоруктар эвээжзүн, ылаңгыя тускай профилактиканың аргазы-биле эмнээр ижин-шөйүндү болгаш халдавырлыг аарыглар кызырылган. Дифтерия, коклюш, краснуха, улаанот, тулярия, Сибирь язвазы болгаш өске-даа халдавырлыг аарыглар бүртүктүнген.

Мурнундагы чылдаазына деңнээрге, 2010 чылда сальмонеллезден аарыыр чорук 20,8 хуу, бактериялыг дизентериядан — 8,3 хуу, саргы энцефалидинден — 38,1 хуу кызырылган.

Оон-биле чергелештир отчеттуг чылда 2009 чылдаазына деңнээрге, чидиг вирустуг гепатиттен аарыыр чорук вирустуг А гепатиттин аарыынын 6,1 катап көвүдзүннен 5

катап өскен, ижин-шөйүндүнү чидиг инфекциязындан — 35,7 хуу, хоочураан вирустуг гепатиттен — 18,2 хуу, хоочураан вирустуг гепатит В-ден — 30,1 хуу, бруцеллезден — 19,5 хуу, саргы боррелиозундан 8,1 катап өскен.

Республиканың кадык камгалал системазының ажил-чорудулгазының 2010 чылда кол угланышкындарының бирээзи болза, профилактика, социал ужур-дузалыг аарыгларны баш удур тодарадыры болгаш тускайжыттыг медицина дузазын чурттакчы чонга көргүзүр талазы-биле ажил болган, ол сорулганы кадык камгалалының республикада тускайжыттыг албан черлери болгаш кадык камгалалының баштайгы звеносу-биле сырый холбаалыг боттандырып келген.

2010 чылдың түңнелдерин езугаар туберкулез, айыылдыг ыжыктар болгаш алкоголизм дээр ышкаш аарыглар көвүдзүн, үстүндө адаттыг аарыглар хей болуп турза-даа, сифилистен аарыыр чорук эвээжзүн дээрзин демделээр херек.

Туберкулез талазы-биле байдал Тыва Республикада дүшкүрүлүп болуп арттышаан. Эрткен беш чылдың дургузунда чурттакчы чонунун аразына оон аарыыр чорук 2006 чылда эң хей кылдыр бүртүктүнген, 100 муң чурттакчыга онааштыр 206,5 кижиге. Оон соондагы чылдарда ол аарыгның көргүзүлгелери турум эвес болган. 2007 чылда 11,2 хуу кызырылган, 2008 чылда 7,8 хуу өскөн. 2010 чылда ол аарыгның көргүзүп 100 муң чурттакчыга онааштыр 197,0 болган болгаш, эрткен чылдың деңгелинде 3 хуу ашкан-даа болза, 5 чыл мурнунда турганындан 4,6 хуу эвээш бооп турар.

Туберкулезден аараан кижилер ийиткел күүселдезинин федералдыг албынының системазындан хейү-биле кээп турар. Сөөлгү 5 чыл дургузунда ол системадан келген аарыг кижилер 733 четкен.

Туберкулезка удур ажилдың эң чугула кезээ болза, туберкулезу баш удур тодарадыры болуп. Туберкулезу илередип тывар дээш чурттакчы чонну калбаа-биле шинчири республикада хей болуп турар, сөөлгү беш чыл дургузунда бүгү чонун 77,6 хуу-зундан 83,8 хуу-зун четкен (РФ-те — 58-63,2 хуу).

Сифилистен аарыыр чорук 2006 чылдан 2010 чылга чедир 23,9 хуу кызырылган, 2006 чылда 100 муң чурттакчыга онааштыр 334,5 турган болза, 2010 чылда 254,5 четкен болгаш РФ-тин көргүзүүндө 4,8 катап бедик болган (РФ-те-53,3). Сифилистен аарааннарның кол-кол назы-хар бөлүгү мындыг: 20-ден 29 хар чедир анык кижилер-61,6 хуу, 18-тен 19 хар чедир-12,9 хуу, 30-ден 39 хар чедир-11 хуу. Бо үш бөлүк дээрге эң озалдыг назы-хар бөлүктери болуп турар, сифилис шинчилгезин доктаамал ында чорудуп турар.

Тыва Республикага сөөлгү 5 чыл дургузунда наркологтуг хамчыктан ниити арыгның элзэн бедик деңгели 2006 чылда бүртүктүнген: 100 муң чурттакчыга онааштыр 214,1 болган. 2007 чылда ол аарыгның деңгели дыка кудулаан, 65,5 хуу четкен. Сөөлгү чылдарда ол аарыгның саны чоорту өзүп орган (2008 чылда — 162,4, өзүлдө 15,7 хуу, 2009 чылда — 193,6, өзүлдө 37,9 хуу). 2010 чылда аарыгның ниити көргүзүп 100 муң чурттакчыга онааштыр 194,9 хуу болган, ол дээрге 2006 чылдың деңгелине арткан, РФ-тин көргүзүүндө 38 хуу куду (РФ-те 2009 чылда-268,8).

Сөөлгү чылда республикага кадык камгалалының адырына сан-хөө салышкыны 51,2 млн. рубльге өскөн. Республиканың кадык камгалалының каттышкан бюджетин 2010 чылда аягылаан 2 млрд.903,6 млн. рубль болган.

Чурттакчы чонга халас медицина дузазын чедиринин күрүне магадылалының девискээр программаның өртзү улгаткан. Эрткен чылын программаны күүседиринче шилчиткен акша-хөреңгинин хемчээли 2 млрд.789 млн. рубль чедип, 2009 чылдың деңгелинден 9 млн. рубль хей болган.

Кадык камгалал адырына федералдыг болгаш республиканың тускай сорулгалыг программаларын 2010 чылда күүседир

сорулга-биле 22177,9 муң рубльди планнаан, херек кырында оон күүселдези 19477,9 муң рубль болган азы чылда түңнүң 87,8 хуузу күүсеттинген, оон иштинде:

- федералдыг бюджеттин акша-хөреңгизинден чылда 15998,0 муң рубль көрдүнген, херек кырында республиканың кадык камгалал албан черлеринге дериг-херекселдер, эм-таң аймаа 15998,0 муң рубльге кирген, чыл түңнүн 100 хуузу;

- республика бюджетинин акша-хөреңгизинден чылда 6179,9 муң рубль көрдүнген, херек кырында республиканың кадык камгалал албан черлеринге дериг-херекселдер, эм-таң аймаа 3479,9 муң рубльге кирген, чыл түңнүн 56,3 хуузу.

Күрүнениң болгаш муниципалитеттеринин медицина албан черлеринин кадык камгалал курлавырларын ажыктыг эргелеп-башкараарын бедидери-биле дүн-хүн чок ажылдаар стационарларның ажылы чогумчалыг болдурар болгаш стационар тургускан технологияларны сайзырадыр талазы-биле ажилды чорудуп турар, ол дээрге РФ-тин Президентинин күүсекчи эрге-чагырга органның болгаш тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының ажыктыын үнелээринин дугайында чарлыктарынга дүүштүр онза чугула болуп турар.

Республикада дүн-хүн чок чыдар эмнелге албан черлеринде оруннар саны 2006 чылдаазына деңнээрге, 506 орунга кызырылган (1,2 хуу). Ындыг турбуже дүн-хүн чок эмнелдер черлерге орун-биле хандырылга күрүне магадылалының федералдыг программаның сүмелеп турары деңгелине четпей турар. Чижээ, дүн-хүн чок эмнелдер чере орун-биле хандырылга 2010 чылда 10000 чурттакчыга онааштыр 121,4 болган, Россияда ортумак көргүзүп 91,0.

2010 чылда орун ээлээри 4,8 хуу өскөн болгаш республиканың кадык камгалал албан черлеринин күсели-биле 325 хонук четкен (саналдап турар нормативи чылда 330 хонук). Стационарга эмнээринин ортумак үргүлчүлдези 2006 чылдаазына деңнээрге, 2,3 хуу болган (2006 чылда-35,1). Ындыг турбуже Россиянын ортумак көргүзүүндө 52 хуу бедик болуп арттышаан (22,5).

Республиканың кадык камгалал албан черлеринде 1205 эмчилер болгаш 4034 ортумак медицина ажилдакчылары ажилдап турар. 10 муң чурттакчыга онааштыр эмчи кадрлар-биле хандырылга 38,0 болуп, Россиянын ортумак көргүзүүндө 13,8 хуу куду болган (РФ-те 2009 чылда 44,1 болган). Ортумак медицина ажилдакчылары-биле 10 муң чурттакчы чонунун хандырылгазы 127,1 четкен болгаш Россиянын ортумак көргүзүүндө 35 хуу ажып турар (РФ-те 2009 чылда 94,1 болган).

Республиканың эмнелге-профилактика албан черлеринге аңгы-аңгы мергежилдин эмчилеринге хереглел 198 болуп турар. Чыл санында республикаже медицинаның аңгы-аңгы дээди өөредилге черлерин дооскан 60-70 кижиге кээп турар. 2010 чылда 92 доозукчу келген. 2010 чылда интернатура дооскан соонда 66 эмчини ажилче чоруткан, оон иштинде төп кожууннар эмнелгелеринче — 35, Кызыл хоорайже — 31.

Уруглар санаторийлеринче путевкалар садары-биле республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызына 2010 чылда 20020,5 муң рубльди республика бюджетинге көргөн. 2010 чылдың дургузунда республика бюджетинин күсели-биле Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының шугуму-биле санаторий албан черлеринге 1126 чаш кижинин кадыкшылын экижиткен, 20015,3 муң рубль түңнүг сан-хөө акша-хөреңгизин шингээди алган, тодарагалаарга, 99,97 хуу. Федералдыг чагыргалыг кадыкшылга черлеринге санаторий-курорт эмнээшкннен бюджет путевкаларын езугаар 1958 чаштарны 12 санаторийже чоруткан.

Мурнады хөгжүдөр «Кадыкшыл» национал телевидели Тывага 2006 чылдан бээр күүседип келген. Бедик технологтуг медицина дузазын алган аарыг кижилеринин саны 5 чыл дургузунда 2015 четкен. Аарыг

кижилерден кол черни соматика аарыглыг чаштар ээлеп турар, бүгү аарыг кижилерден оларның деңгизүүрү 44 хуу болуп турар, ийиги черде-хирург дузазы ажыглаар кижилер — 32,7 хуу, үшкү черде чүрек-дамыр аарыгларын кезишкн-биле эмнелдер дээр — 18,3 хуу, 4-кү черде-терапия аарыглыг кижилер — 2,9 хуу. Республика бюджетинден «Аарыг кижилерни чорудары» деп кезек езугаар 23,485 млн. рубльди тускайлаан.

Мурнады хөгжүдөр «Кадыкшыл» национал телевидели күүседиринге дүүштүр 2006-2010 чылдарда бистиң республиканың эмнелге албан черлеринге федералдыг бюджеттин күсели-биле ниити өртзү 115987,1 муң рубль түңнүг 175 санныг медицина дериг-херекселдери, оон иштинде ниити өртзү 1376,5 муң рубль түңнүг 31 электрокардиограф, ниити өртзү 16371,0 муң рубль 22 комплект лаборатория дериг-херексели, ниити өртзү 7554,3 муң рубль түңнүг ультразвук шинчилелин 16 аппараттары, ниити түнү 22706,6 муң рубль 34 автомашина, «КАМАЗ» маркалыг машинаның баазазында 4700,0 муң рубль өртөктиг флюорография кабинети, 52822,4 муң рубль түңге 24 сан рентген-диагностика аппаратуразы, 6299,1 муң рубль түңге 26 сан эндоскопия аппаратуразы, 2309,0 муң рубльге 9 фетальдыг мониторлар келген.

Кадыкшыл төвүн дерини-биле 2009 чылда 29 муң рубль өртөктиг 1 пульсоксиметри, 149,9 муң рубль өртөктиг 1 биоимпедансметр, 147,0 муң рубль өртөктиг чурагайлыг 1 херекселди, 51,0 муң рубль түңге тыныш системазының хүлээлгезин күүседир 1 аппаратты, 737,4 муң рубльге диш эмнээр 1 дериг-херекселди саткан. Ниитизи-биле 115987,1 муң рубль өртөктиг 175 санныг медицина дериг-херекселдери саттыганын.

Алдыңган медицина дериг-херекселдери эмнелге-профилактика албан черлеринин материал-техниктиг баазаны экижидер, диагностика шинчилелдеринин түңнелин 7-10 хонук манаар турганындан 1-3 хонук манаар кылдыр кызырган, Кызыл хоорайда медицинаның дүрген дуза чедирер станциязының автопарыгын 60 хуу чаартыр арганы берген, кожууннарның төп эмнелгелери шупту ЭКГ аппараттарын алганнар, лаборатория шинчилелдеринин хемчээли өскөн, көдээде камдык камгалалы хан анализин чаазы-биле шинчилээринин аргазын тыпкан.

2006-2010 чылдарда чурттакчы чонун немелде шинчилгезин езугаар «В» гепатитке удур 158750 кижини, краснухага удур 110752 кижини, улаанотка болгаш эпидемиктиг паротитке удур (1 харлыг болгаш 6 харлыг чаштарны)-25690 кижини, улуг улусту ол аарыгларга удур-5206 кижини тараан.

Телевиделин күүселдезинин бүгү чылдарының дургузунда чурттакчы чонун немелде шинчилгезинге 70775,7 муң рубльди ашкандырган.

2007 чылдың октябрьда, «Вектор» деп диагностика лабораториязын ажылгалга кириген соонда чаа төрүттүнгеннерин шинчип эгелзэн, 2007-2010 чылдарда чаа төрүттүнген 31389 уругну шинчзэн. Чыл эгезинден бээр божудулга бажыңнарынын 3 генетик эмчизи, 76 медицина сестралары болгаш акушеркалары, участоктарын медицина сестралары өөредилгени эрткен. 2010 чылда чаа төрүттүнген чаштарны шинчири-биле федералдыг бюджеттен 2795,1 муң рубль алдыңган.

2007-2010 чылдарның дургузунда 30 чаш кижиден яңы-бүрү аарыгларны илередип тыпкан.

2008 чылдан бээр республиканың уруглар эмнелгезинин сурдология кабинетинге 622 чаштарны шинчзэн, дыңнаары багай 7 чаш кижини илереткен.

Тыва Республикада ажилдап турар хамаатыларның немелде шинчилгезин аарыгларны, оон иштинде чигир аарыгын, онкология уржуктарын, туберкулезу, чүрек-дамыр аарыгларын болгаш хол-бут аарыгларын баш удур тодарадыры-биле, профилактиказы-биле холбаштыр чорудуп (Уланчызы 5-ки арында).

Топчуз. Эгези 1-кү арында).

Немелде шинчилгени чорудары-биле жалдыг бюджеттен 53,865 млн. рубль аян, ажылдап турар 70783 хамааты-шинчээр. Ол шинчилге аарыларны дур тодарадыр болгаш эмнээр, инва-олур чоруктарны кызырар, эмнелгеге чок эмнедирин эвээжидир арганы. Кижинин ортумаа назыны узаан.

Күс уругларны, ада-иезинин хайгаара-арткан болгаш амыдыралдың берге-лдарында таварышкан чаштарны иринге федералдыг бюджеттин акша-гизинден 12,824 млн. рубль алдыган, 2010 чылдарда 6336 чаш кижини эн.

Оттакчы чонга эм-таң дузазын көргү-лазы-биле күрүне политиказының ды шиитпирлээр чүүл болза, атория-поликлиника болгаш стационар черлеринге аарыг кижилерни эм-таң-биле магадылалдыг хандыраары ону 2004 чылдың 08.22-де чигелдени компенсациязы-биле солугурунун да №122 ФХ Федералдыг хоойлуда болгаш ол бистиң чуртувуска 2005-бээр ажылдап эгелзэн.

хоойлуга дүүштүр эм-таң-биле не-

мелде хандырылганын системазы боттанып эгелзэн, ол кадык камгалалда күүсеттинип турар улуг хемчээлдиг төлөвилел апарган.

Ол программаны күүседиринге рес-публикада 37 эмнелге-профилактика албан черлери болгаш 25 аптека албан черлери киржип турар, эм-таң аймааның рецеп-тилерин 644 эмчи болгаш 158 фельдшерлер бижип турар.

2010 чылда чигелдиг дилег кылганнарның саны 12230 кижичеткен, оларга 122357 рецептини бижзэн, ортумаа-биле 1 аарыг кижиге 9-10 рецепт бижиттинген. 111678 рецеп-тиге 151,6 млн. рубль түңнүг эмни саткан.

Кадык камгалалдың хүн бүрү ажылынга диагностиканы болгаш медицинаның чаа-чаа дериг-херекселдерин ажыглап турар. Акушерствода болгаш гинекологияда фето-плацентарлыг комплексти ажыглап эгелзэн, дуудуу төрүттүнген чаш кижиге дузазы бо-жудулга залынга баш удур чедирери ботта-нып турар. Чаш уруглар эмнелгелеринде бо-жудулга мурнунун диагностиказын тур-гузуп, чаа социал-чаагай сеткил төлөвилелин шингээди ап турар. Чаштарның өлүп хораар чоруун кызыраары-биле хирургтардан, генетиктерден болгаш өске-даа мерге-жилдин эмчилеринден тургустунган чөвү-лелди тургускан.

Республиканың кадык камгалал албан черлерин амгы үениң медицина дериг-херекселдери-биле хандыраар талазы-биле үзүктел-соксаашкын чок ажыл эрткен чылын уламчылаан. Медицина техниказын феде-ралдыг, республика болгаш тус чер бюд-жеттеринин күсели-биле садып алган.

2010 чылдың эң чугула түңнели болза, Божудулга төвүнге 3 болгаш 4 блоктарны ажыглап кииргени, чаа төрүттүнген чаштарны доруктурар салбырны ажытканы болур. Арткан ийи блоктун дудуу доозарына 242 млн. рубль немей хереглеттинип турар. Немелде тудугнун корлузун ажыглалче киирген соонда республиканың чаа төрүттүнген чаштарынга медицина дузазын чедирерин шынар талазы-биле чаа деңгелче бедидер арганы бээр.

Уругларның диш эмнелгезинге оран-саваны септеп берген болгаш дериг-херекселдерни тургускан, Кызыл хоорайга херээженнер консультациязының 3 учас-тогунга немелде оран-саваны тускайлаан.

Республиканың кадык камгалалының мурнунда тургустунган сорулгалар Россия-ның бүгү адырларына тургускан сорул-галарга дүжүп турар:

1. 2011-2012 чылдарда Тыва Республи-каның кадык камгалалын чаартырынын

программазын күүседир.

2. Мурнады хөгжүдөр "Кадыкшыл" на-ционал төлөвилелди күүседиринге кириш-тир Федералдыг төлөвилелдерни боттан-дыраары, оларга дараазында хемчеглерни киирери:

-чурттакчы чонга онкология эмнээринин дузазын сайзыраңгайжыдары;
-профилактиктиг медицинаны шингээдир сорулга-биле кадыкшыл төптерин органи-застаары болгаш сайзырадыры;
-туберкулезка удур медицина дузазын көргүзерин сайзыраңгайжыдары;
-хан алыр албанны хөгжүдери.

3. Демографтыг байдалды экижидер талазы-биле хемчеглерни күүседир, оң иштинде чаштарның болгаш иелеринин өлүп хораар чоруун улам ыңай кызыраары, уруг дүжүрер чоруктарны эвээжидери, өлүп хораар чоруктарны кызыраары.

4. Чурттакчы чоннун бүгү катего-рияларын, амбулатор-даа, стационар-даа эмнелгелерге, оң иштинде чигелделиг хамаатыларны эм-таң аймаа-биле үзүк-соксаал чокка хандыраары.

5. Материалдыг болгаш кадр курлавыр-ларын чөптүг болгаш ажыктыг ажыглаары, чарыгдалдарны чогумчалыг болдурары, штаттарны болгаш күш-ажыл төлөвилерин чурумчудары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

1 чылдың декабрь 4-те Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының алдыгы жының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарның үңнелдеринин дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун бадылаарының дугайында

2011 чылдың декабрь 6 № 22/133-6 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээр соңгулда ияларының протоколдарына болгаш а Федерациязының Федералдыг ияның Күрүне Думазының депутатта-алдыгы чыыжының соңгулдаларының нда" Федералдыг хоойлунун 81 чүү-5-гы пунктузунга дүүштүр Тыва Рес-аның Соңгулда комиссиязының док-ы болза:

11 чылдың декабрь 4-те Россия Феде-иының Федералдыг Хуралының Күрүне

сия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының алдыгы чыыжының соңгулдалары

2011 чылдың декабрь 4

Протокол

Республиканың девискээринге бадылаашкынның түңнелдеринин дугайында Россия Федерациязының субъектизинин соңгулда комиссиязы

сия Федерациязының субъектизинин ээринге девискээр соңгулда комис-ының саны 19

сия Федерациязының субъектизинин да комиссиязының бадылаашкыннар-иңелдеринин дугайында протоколду иеп тургускан девискээр соңгулда ко-ының бадылаашкыннарның түңнелде-угайында протоколдарының саны 19

соңгукчулар даңзызынче киирген соңгукчуларның саны 163001
асток соңгулда комиссиялары-биле алдыган соңгулда
оллетеньнеринин саны 173109
уусаадан эрте соңгаан соңгукчуларның соңгулда
оллетеньнеринин саны 3887

Думазының депутаттарының алдыгы чыыжы-ның соңгулдаларының бадылаашкынна-ның түңнелдеринин дугайында Тыва Респу-бликаның Соңгулда комиссиязының прото-колун бадылаар (капсырган).

2. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувин-ская правда" солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комис-сиязының даргазы Б.Д. ОНДАР

Тыва Республиканың Соңгулда комис-сиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

4. Соңгулда оран-саваларына соңгаан соңгукчуларның соңгулда бюллетеньнеринин саны	126767	
5. Соңгулда оран-саваларына соңгуваан соңгукчуларның соңгулда бюллетеньнеринин саны	9741	
6. Дуглаттыган соңгулда бюллетеньнеринин саны	32712	
7. Көжер соңгулда хааржактарына соңгулда бюллетеньнеринин саны	13625	
8. Доктаамал соңгулда хааржактарына соңгулда бюллетеньнеринин саны	126719	
9. Күжүн чидирген соңгулда бюллетеньнеринин саны	1343	
10. Күштүг болган соңгулда бюллетеньнеринин саны	139001	
11. Соңгулда комиссиялары-биле алдыган бадылаар эргенин шынзылгаларының саны	1958	
12. Соңгулда участоктарына соңгукчуларга үлзэн бадылаан эргенин шынзылгаларының саны	1397	
13. Соңгулда участоктарына бадылаар эргенин шынзылгалары-биле соңгаан соңгукчуларның саны	749	
14. Дуглап каапкан, ажыглаттынмай барган бадылаар эргенин шынзылгаларының саны	561	
15. Девискээр соңгулда комиссиялары-биле алдыган соңгукчуларның бадылаар эргенин шынзылгаларының саны	66	
16. Күжүн чидирген бадылаар эргенин шынзылгаларының саны	0	
17. Читкен соңгулда бюллетеньнеринин саны	2	
18. Ап турган өйде санаттынмай барган соңгулда бюллетеньнеринин саны	0	
19. 1. «Чөптүг Россия» политиктиг партиязы	9422	6,71%
20. 2. "Россияның либерал-демократтыг партиязы" политиктиг партиязы	2926	2,08%
21. 3. "Россияның патриоттары" политиктиг партия	436	0,31%
22. 4. "Россия Федерациязының коммунисттиг партиязы" политиктиг партия	5517	3,93%
23. 5. "Яблоко Россияның каттышкан демократтыг партиязы" политиктиг партия	730	0,52%
24. 6. "Чаңгыс демниг Россия" Бүгү-россияның политиктиг партиязы	119705	85,29%
25 7. "Шынныг херек" Бүгү-россияның политиктиг партиязы	265	0,19
Соңгулдаларга киришкен соңгукчуларның саны	140395	86,13%
Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның саны	140344	86,10%

СУДТУҢ ШИИТПИРИ-БИЛЕ

1 чылдың 06.30-де Тыва Республи-када "Тыва Республикада Кижинин иинин талазы-биле төлээ дугайында" 2010 ч. 12.20-де эдилгези) Конституция зунун (Тыва Республиканың хоой-иың 1999 ч.11.01-де №349, 2000 ч.07.04-3, 2008 ч.03.19-та №630 УХ-2, 2010 ч. Тыва Республиканың №153 УХ-1 уция хоойлузунун эдилгези) дараа-кезектерин судтун шиитпиринин болуп кирген хүнүнден федералдыг жудулгага чөрүшкел болгаш күжү санаар:

за Республикада кижинин эргелери-азы-биле төлээниң күүсекчи эрге-иының федералдыг органнарының эр органнарының хостуг кирерин, и эрге-чагырганың федералдыг рының девискээр органнарындан, дужаалдыг кижилерден болгаш албан-хаакчыттарындан хомудал-рынга эргежок чугула медээлерни, тилерни болгаш материалдарны н болгаш алырын; хомудалды

сайгарып турар үеде тодарадыр ужурлуг айтырылганың талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр органнарының албан-дужаалдыг кижилеринден, күрүне албан-хаакчыттарын-дан тайылбыр алырын; күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин ажыл-чорудулгазынга хыналдалар чорударын; шиитпирин (шииткели) хоойлу езугаар күштүг болуп кирген кеземче, негелде херектери-биле болгаш админис-тративтиг чурум хажыдышкыннарының дугайында херектер-биле, а ол ышкаш кеземче херзэн оттурарындан ойталаа-нындан соксаткан херектер болгаш материалдар-биле таныжарын көрген 21 чүүлүн 1 пунктузунун 1,2,3,4,6 иштики пунктуларын;

-күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр органнарының удуртукчуларының болгаш албан-дужаал-дыг өске-даа кижилеринин, шериг кезекте-ринин удуртулга составының кижилеринин,

хоругдал черлеринин чагыргаларының хүлээп алышкынынга саат чокка кирер эргени Тыва Республикада кижинин эрге-леринин талазы-биле төлээге тывысканының талазы-биле 21 чүүлүн 2 пунктузун;

- күрүне органынын, тус чер бот-баш-карылга органының азы албан-дужаалдыг кижинин шиитпирин-биле азы кылган ажылы-биле (кылбаан чүүлү-биле) эргелерин болгаш хосталгаларны хажытканын камгалап, Россия Федерациязының Тыва Республи-каның девискээринде турар судунче хомудал киирер, а ол ышкаш боду азы бодунун төлээлеткен кижизин дамчыштыр хоойлуда доктааткан негелде езугаар суд чорудулгазынга киржир; судтун хоойлу езугаар күштүг болуп кирген шиитпирин, шииткелин, тодарадылганын азы судтун доктаалын азы судьяның доктаалын хынаа-рының дугайында дилегни судче киирер эргени Тыва Республикада кижинин эргеле-ринин талазы-биле төлээге тывыскан 27 чүүлүн 1 пунктузунун 1,3 иштики пунк-туларын;

- тургузукчуларының (кады тургузук-чуларының) бирээзи Тыва Республиканың муниципалдыг органнары, Тыва Республи-каның тус чер бот-башкарылга органы, азы федералдыг бюджеттин азы Тыва Респу-бликаның бюджетинин акша-хөреңгизинин күсели-биле бүрүнү-биле азы кезик-чамдызын акшаландырып турар күрүне бүдүрүлгези, албан чери азы организациязы болуп турар доктаамал үнер парламалга үндүрүлгезинин талазындан Тыва Респу-бликаның кижинин эргелеринин талазы-биле төлээниң түңнелдерин азы өске-даа доку-ментилерин парлаарындан ойталаар чоруун болдурбазының талазы-биле 28 чүүлүн 2 пунктузун.

Тыва Республиканың прокурорунун негелдезинин өске кезектерин хандыра-рындан ойталаар.

Бо шиитпиринин дугайында дыңнадыгны ол күштүг болуп кирген соонда "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

ЫРЛАП ХАНМАС ЧУРТУМАЙНЫҢ МАГАДАНЧЫЫН

Шүлүкчү З.А. Намзырайның 70 харлаанынга

Эртенгиниң хаязында өөрүп-хөглээн
Эргим, чассыг сеткилдерниң өөрүнчүүн!
Өпейледип өскөн өөм дег өртемчейниң
Өңгүр каазын көрүп ханмас чоргааранчыын!

(З.А. Намзырай).

Улус чоннуң ынак шүлүкчүзү
Зоя Алдын-ооловна Намзырай,
бистиң аравыска чораан болза, бо
чылын 70 харлаар турган.

Ол бичежек мага-боттук, чуга-
жак ак арынның, шоваа карактар-
лыг чогаалчыны танывас, билбес
кижилер ховар. Ооң бодун көр-
безе-даа, ооң чогаалдарын барык
кижи бүрүзү билер. Чоннуң
аразында тараан "Авам ынак куш-
тары", "Шончалайым", "Анай-
Хаагым", "Аяк шайны сээң-биле
аартажыр дээш" деп ырыларны
аныяк-өскөндөн улуг-назын-
ныгларга чедир ырлажып турарын
бо-ла дыннаар мен.

Мен Зоя Алдын-ооловнаның
аяк шайын ижер, аралажып таны-
жар аас-кежиктиг болган мен. Ооң
мөзү-бүдүштүүн, чончузун, бө-
дүүнүн магадан мен. Улугну улуг
дээр, бичини бичи дээр, холу
чемзиг, элбек, кээргээчел, дузаар-
гак, олут орбас, чыдын чытпас,
эрес-кежээ.

Кудумчу автобузунга болган-
на-чок таваржы бээр турган бис.
Автобусче таныыры бир киж
кирип орган болза, бажыңында
ышкаш "бээр эрт, бээр олур"
дээш, чайлай бээр. Орук дургаар
ол киж-биле чугаалажып четти-
гиптер. Бажыңыга кире бээрге,
"оглум", "кызым" деп ээлдек чу-
гааланмышаан, белен изиг чемин
салыр, улаштыр база изиг чемин
хөөрөп тургаш, кылып турар. Ооң

бажыңыга келир аалчылары база
үзүлбес. Амыдыралындан сак-
тышкыннар суг чугаалай берген-
де: "Дыңна даан, уруум, мынчанган
дийин" — дээш, карактарын ший
аарак, байлак, чараш дылы-биле
тааланчыг чугааланыр. Кара эртен
туруп алгаш, дөрт аңгы чурттап
турар ажы-төлүңге быжырган
чемин чедирип четтигипкен боор.
Зоя Алдын-ооловнаның олуруп
алгаш, чогаал бижип олурганын
уруглары сагынмас бис дээр
болду. "Орукка далажып кылаш-
тап чорумда, башка шүлүк одуруг-
лары кирип келир" — деп чугаалап
олурганын сактып олур мен.

Зоя Алдын-ооловнага кандыг-
бир дүвүредип чоруур айтырың-
ны чугаалаптар болзуңа, дораан
сагышсырап: "Канчаар сээ дузала-
жыр киж боор мен, чүнү кыл-
зывысса экил" — деп чүнү канчаар-
ын дөзевилеп-ле эгелээр. Шак
ынчалдыр ол та чеже кижилерге
дузалаан. Хеймер оглу Турцияга
өөрөнип турда, ында өөрөнип
турар оолдарның кандыг-бир
айтыры чогувайн баарга, кызып
маңнаар иелерниң бирээзи турду.
Ыт-куштан эгелээш, ооң бажыңы-
ның чанындан эртен, донган-
дожаан улуг-бичи кижилерге
безин аыш-чемин үлөп четтигипкен
боор киж-ле болгай. Эмчиге
чыткан чүгө төрелдери эвес,
кожалары, таныыр кижилерин
база эргип, болур-чогуур дузазын

көргүзөр. Буян деп чүве ол ыйнаан.
Ооң ыңдыг буян бүргээн сеткилин
шүлүктери херечилеп турар.

Төрээн черинге кызыгаар чок
ынакшылын "Ак-көк Тывам", "Аяк
хээлиг Тывам", "Азий чүрээ бурун
Тывам" дээш, ыңдыг аянның
шүлүктери чогаалчы чечени-даа
бижээн. Өскөн черин, өөн, авазын,
ачазын, ак-ак анайларын, дуруя-
лар болгаш өске-даа куштарны ие
сеткил-биле эргеленип бижээн шак
ыңдыг чогаалчылар ховар. Кады
эптиг, демниг чурттап чораан эжин-
ге ынакшылын илередип чогааткан
шүлүктери ырлар болуп хуулган,
ооң чалбарыг күзелдери, алгап-
ыллаан йөрээлдиг шүлүктери
делегейде тарай берген.

Ооң шүлүктеринде эргеленип
ханмазы эртенги хүн, тыва чонунга
чоргааралды Зоя Алдын-ооловна
мынчаар илереткен: "Хуннуң согу-
херелинден шивиттелген, хулер
ышкаш күдер-хурең шырайлыг
бис, Өндүр бедик Саяннар дег
кадыг-быжыг өгбелерниң өшпес
оттуг салгалы бис!"

Чуртунга чеже йөрээл сөстөрүн
бижизээн дээр, оларның бирээзи
бо: "Тел ыяш буду ышкаш, Тыва
кыстар дүжүткүр болзун! Дээр-
вис дег делгем шөлзөн Тыва
чуртук бедик турзун!" Авазынга
ынакшылды илереткен шүлүктери-
ниң аразында мындыг одуруглар-
ны номчукчуга чедирексидим:
"Будда бурган алдын чүрээ чү-
ректенген буяным сен, салымым
сен, мээң авам. Өлчей-кежиим
өңчү-белзэн өргүп сунган Өндүр
хунум, өөрүшкүм сен, мээң авам".
Сеткилиниң үрезини, кады чурттап
келген өөнүң ээзи Белек Опаевы-

чиге тураскааткан одуруглар:
"Кезээ шагда чарылбазым
арыг, чараш, Кедизинде
херелденген ынакшылым,
Кажанда-даа кады чоруур
ынак сүлдем, Караам огу,
чүрээм согуу — чуртталгам
сен".

Зоя Алдын-ооловна — дөрт
ажы-төлүнүң эңерелдиг авазы.
Уругларын боду ышкаш
ынакшытыг, буянның кылдыр
кижизиткен. Ийис уруглары
Уран биле Чечен. Уран Алдын-
ооловна Донгак — Тыва Рес-
публиканың Чазааның чанында
Тываның гуманитарлыг шин-
чилелдер институтунун лите-
ратура секторунун эргелекчи,
башкарыкчы эртем ажылдак-
чызы, филология эртемнериниң
кандидады, Россияның Эртемнер
академиязының Сибирьде салбы-
рының докторантызы, хөйге
билдингир эртемден.

Чечен Алдын-ооловна — № 9
школада орус дыл, чогаал башкы-
зы, республиканың орус дыл баш-
кылаарының методиктиг төвүнүн
удуртукчузу, "Тыва Республиканың
алдарлыг ажылдакчызы" хүндүлүг
аттың эдилекчизи, Россия чергелиг
грантыларны чедип ап келген
башкы.

Тимур Алдын-оолович — тудуг
инженери, республиканың орук-
тарын кылчырынга хөй үлүг-хуу-
зун кирип келген, Тыва Республи-
каның орук албан чериниң оралакчы
даргазы болуп ажылдап тургаш,
сургакчылап чорааш, айыыл-халап-
ка таварышкаш, элекке мөчээн.
Оглунуң ажыын ажып, мындыг
одуругларны Зоя Алдын-ооловна

бижээн:

Бурганнарга катчып алгаш,
бодарап кээп,
Буян-чолга каттап чаяап
төрүттүңөш
Сайзыралдыг орук-суурну
чаартып тудуп,
Салып чораан күзелдерин
чогуут, оглум

Хеймер оглу Ян Белекович —
хөй ажы-төлдүг ача, акызы ышкаш
орук инженери, ооң ажыл-херээ
ол уламчылап чоруур.

Хайлыг аарыгың уржуунда
бистен элекке чорутса-даа, оон
бижип чораан шүлүктери чонунга
чырык, мөңгө артар. "Эглип келир
куштарым, эргелиг чаш назыным
эстеп хадый бербес" деп шүлүкчү
чугаалап каан.

Арина ДУГАРЖАП,
ТГШИ-ниң аас чогаал секто-
рунун эртем ажылдакчызы.

Культура болгаш амыдырал

САГЫШ-СЕТКИЛИ — УРАН ЧҮҮЛДЕ

Чоокта чаа Чаа-Хөл кожууннун Кызыл-Даг
сумузунун көдээ Культура бажыңының
тургустунгандан бээр 35 чыл болган оюнда партия,
совет база культура ажылының хоочуну Николай
Тадар-оолович Танзынның адын тывыскан
марафон-байырлалды тус черниң удуртулгазы
организастан эрттирген.

Байырлыг ажыдышкын шко-
лалчыларның чараш танчы-самы
база байыр-йөрээлден эгелээн.
Культура бажыңыга Н.Танзынның
адын тыпсыр айтырыгны Кызыл-
Даг суурнун чонунун идип үндүргөн
саналын суму чагыргазының кол-
легиязы, сумунун Тус чер хуралы-
ның депутаттары чугаалажып,
өөрөнип көргөш, сентябрь айда
үндүргени төөгүлүг доктаал-
шииптирин чонга таныштырган.

Кожуун чагыргазының дарга-
зының хүлээлгезин күүседип турар
Аркадий Васильевич Кызыл-оол,
Кожууннун тус чер хуралының
даргазы Александр Монгушевич
Седен база кожууннун культура
килдизиниң эргелекчизи Альберт
Кировович Хомушуга байырлал-
дың кызыл кожаазын үзе кестирт-
кеш, "Тыва Республиканың Чаа-Хөл
кожууннун Кызыл-Даг сумузунун
Танзын Николай аттыг көдээ Куль-
тура бажыңы" деп каастап бижээн
адреси ажиттырган. Марафоннун
кол башкарыкчызы, Кызыл-Даг
көдээ Культура бажыңының дирек-
тору Оксана Ким-ооловна Тюлюш,
ыры-хөгжүмнүн, салют-дааштааш-
кыннарының адаа-биле хамык
чонну чаа ат тывыскан Культура
бажыңынча чалаан. Аңаа аңгы-аңгы

чылда Танзын-биле кады ажылдап
чораан республиканың Улусчу
чогаадылга бажыңының ажылдак-
чызы Раиса Төлеевна Дамба, Тыва
Республиканың алдарлыг ажил-
дакчызы Алдынмаа Сергеевна
Назыты болгаш оон-даа өскелер
культура амыдыралының солун,
берге оруктарын сактып чугаа-
лааннар.

Булуң-терекчилерниң алдар-
хавыялыг оглу, Тыва АССР-ниң
Дээди Совединиң депутаты турган
Тыкы Араптанович Араптаннның

депутат чагыы-биле туттунуп, 1976
чылда ажыттыгган Культура бажы-
ңының кыска төөгүзүн Оксана Ким-
ооловна таныштырган. Н.Т.Танзын-
ның төөгүлүг, кыска намдарын "ТР-
ниң күш-культуразының болгаш
спортунун алдарлыг ажылдак-
чызы" хүндүлүг аттың эдилекчизи,
кожууннун спорт школазында
хүрөш башкызы, тренер Николай
Түлүшөвич Шыырап таныштырган.
Н.Танзынның алыс ук-төөгүзү Үр-
бүн-Кашпалдан, Үрбүн суурдан
Донгак Биче-оол алышкылардан
салгап үнгени солун. Шунту мөгө-
лөр боорда, ырлаар, хөөмөйлээр
салым-чаяанныг улус чораан.
Ачазы Тадар-оол Донгаквич Тан-
зын 1940-50 чылдарда ынчангы Чаа-
Хөл кожууннун культура-чыры-
дышкын килдизиниң баштайгы
эргелекчизи турган...

1992 чылда Николай Танзынны
катап тургустунган Чаа-Хөл ко-
жууннун культура килдизиниң
баштайгы эргелекчизинге ажилда-
дыры-биле чалап томуйлаан. Куруг
черге килдис тургузары белен эвес.
Материал-техниктиг баазазын
быжыглаар, кадрлар четчелээр
дээн ышкаш хөй айтырыгларны
шиитпирлээринге оон амыдыралчы
арга-дуржулгазы дузалаан.

Н.Танзын 1973 чылда Кызыл-
дың уран чүүл училищезин, 1983
чылда Москвага культура ажил-
дакчыларының чогаадыкчы бол-
гаш удуртукчу кадрлар белеткээр
төл институтун, 1988 чылда Улан-
Удэде Чөөн-Сибирьниң культура
институдун дооскан. Чаа-Хөл ко-
жуунга культура талазы-биле баш-

тайгы дээди эртемниг кадр болган.
А 1990 чылда Тыва АССР-ниң
партия обкомунун чанында марк-
сизм-ленинизм университетин
дооскан.

Ол кол ажылындан аңгыда,
назынында хөй-ниитиниң ажил-
ингиде идепкейлиг киржип чораан.
Улуг-Хем район, Кызыл-Даг көдээ
Советтериниң депутатынга, парт-
ком, күүском кижигүнүңе сонгу-
дуп, совхозтун Кызыл-Даг салбы-
рының партия эге организация-
зының секретарына хөй чыл
ажылдаан. "Улуг-Хемниң чалгыл-
лары" база "Чаа-Хөлдүн айдыңында"
деп чечен чогаал каттыжыш-
кыннарын талантылыг удуртуп,
аныяк авторларның шүлүктеринге
арга-сүмени кадып, солун-сет-
күүлдерге ону чырыдарына дуза-
лажып чораан. Боду аныяк үезин-
де-ле шүлүк, чечен чугаалар би-
жиринге хандыкшаан. Чогаалдары
кожуун, республика солуннарына
база "Улуг-Хем" деп чечен чогаал
журналына каш удаа үнгүлээн.

Н.Танзынның бүгү ажыл-чору-
дулгазы халас барбаан. Кожуун,
республика, яамы деңгелдиг хүн-
дүлөл бижиктер-биле хөй удаа
шаннаткан. Ол — "10-гу база 11-ги
беш чылдарның шалыпчызы" база
1982 чылда "РСФСР-ниң уран чүүл
көрүлдөлөрүнүн лауреады" деп
хөрөк демдектериниң эдилекчизи.
1980-1983 чылдарда районнун
болгаш республиканың Хүндүлөл
самбыразына Н.Танзынның хөрөк
чуруун аскалаан. Ынчангы партия
обкомунун Кызыл дептеринче
адын алдын үжүктөр-биле кири

бижиткен. "Октябрь Революция-
зының 90 чылы" юбилей медальды
база эдилекчизи. РПКП Чаа-Хөл
кожуун салбырының секретары
Советтер ажылының хоочун
Аптан-оол Иргитович Содунам се-
ап байыр чедирип, 35 чылдаа
Культура бажыңының ажилдакчы-
ларына белзэн сөңнээн соонда
Николай Танзынга "В.И.Сталинни
130 чыл ою" медалын тывыскан.

Ооң ажыл-амыдыралына сет-
килинден бүгү деткимчени көргүзү
чораан өөнүң ишти Саира Дар-
жааевна Танзын (Ховалыг) туска
ортумак садыгжы-бухгалтер эр-
темниг. Ол база уран чүүлге хөлчө
хандыкшылдыг, бот-тывынгы
артист болгаш өөнүң ээзи-бил
эгин кожа культура ажылыг
киржип чораан. Кайгамчык чараш
улусчу, хоюг үнүг ыраажы, эрес
кашпагай танчы-самчы. Ий
оолдун, ийи кыстың төлөпиг иези
Ынак эжи кончуг ажыл-иш үези
хар назынында чырык өртемчей
ден чарлып чоруй барганы хому-
данчыг. (Марафоннун киржикчи-
лери сактышкын-мөгөйгигни кыл-
ганнар).

Амгы өөнүң ишти Светлана
Бавуеевна Сарыглар — база кул-
тура ажылының хоочуну, доктаа-
мал 26 чыл ажылдаан библио-
текар. Өг-бүлө — Сукпак суурда
ажыл-ишчи, үлегерлиг, төлөпиг
бүлелерниң бирээзи. Культур
хоочуннарының сүлдө-сүзүү а-
даа бедик. Оларнын ажыл
амыдыралынга экини күзээлинер

Чаа-Хөл суур.

Дегут ДЕМЧИК

ХУНДУРБАС КАЙГАМЧЫК ЧЫЛДАР

• Эш-өөрүм дугайында

Тыва Совет Эвилелинге каттышкан соонда аңгы-аңгы омактыг специалистер, кадрлар бистиң республикага кээп турган. Шору элээди апаргаш, аңгы башкыларны көргөш, оларны дөзөп, башкы пуксаар турдум. Харын-даа Тываның эң ыржым ууну Кунгуртугга ажилдаар күзөлдиг чордум. Ынчангаш Кызылдың башкы училищезинге эенип киргеним ол. Ынчалза-даа кижиниң ым-чолу чайгаар-ла бодунуу-биле болу бээр. бүлелиг, бичии оолдуг апаргаш, училищени эзупкаш, Тыва радиокомитетке ажилдаар ымныг болган мен.

Чылдың сентябрь 5-бир күш-ажылчы базымым хүнүм ол. Ажилдаар чечен амгы Чурукчулар ба-урган. Баштай мени үн-ру ажилга хүлээп алды. Ильниги Олег Зайцев кончуг өгүлүг, эки кижиге. Ол мени тив-биле таныштыргаш, Энзакка дагып каан. Ар өрээлимде техниканың Үн операторунуң кылыр тайылбырлап, баштай үн-ленталыг улуг магнито-канчаар ажилдадырын эгелзэн. Ооң демир ды-гага таарыштыр шеле тыр-шелип кээрге, дошпулуур, бир дугаар тудуп ойнаар-г ийик. Шак ынчаар сола-мнун үш салаазы суглан-а турду. Бир чыл четпейн баштай үшкү, ооң соонда бирги категорияның үн-ру болу берген мен.

Бис чыл санында разряд-лап турдувус, шыдаар-дыр «вет»-деп, Борис Люндуп чугаалаар. Ажилдап кир-тиң кежигүннери дыка-ла дыг. Меңээ шыдаар шаа-лпту дузазын көргүзүп, турганнар. Олар дээр-ге Зайцев, Камил Газизов, Газизова, Семен Бедерев, Берзин, Борис Люндуп, Энзак, Анета Соскур-оол, Машпаадай, Валя Селди-атьяна Скуман дээш, оон-лөр. Чамдыызы-биле 20 т ажилдадыыс: инженер-никтер, үн операторлары, олар-биле тудуш ажил-ун мергежил. Ынчан дик-алина Дүгержаа, Допчаа ергей Кондинкин олар. ң орнунга Ольга Маланова Гехниктиг ажилдакчылар ында дикторларны-даа елгеш, эфирже үнеринге ир. Тыва радио эртен 7 инута турда ажилын эге-стиң ажилыыстың түң-өткүт үннүг дикторлар лгы-биле чаңгыланып болгай.

Атап кыжын ол эртен дыка анныг болган. «Гагарин» доктаар черден № 7 автобусту манап алгаш, ан мен. Ажилга чедер да боор, мырыңга көвү-пкен. «Ойт, өскээр бар-мен»-деп девидээримге, турупкан. Оон хавак кы-а-тура маңнаптым, эфир-е чоокшулаан, ажилымга маңнап кээримге, ээл-ган техник Камил Гazi-а ажилымны чүглө база-еткеп каан болган. Амы-ажок, бот-боттарыыска

ол хире хүндүткелдистиниң хе-речизи ол. Ол-ла хүн цехке ху-ралдааш, эртен даң бажында ажилдап келир кижилерни машина ап алыр деп шиитпирни аңаа үн-дүрген. Ол негелдени даргала-рыыс күүсеткен.

Бир чыл хире ажилдап чорум-да бистиң удуртукчуус Е.Д.Та-нова мени кыйгырткаш, көдээ ажил-агы редакциязынга коррес-пондент болуп ажилдаарын сүме-лзэн. Оон эгелеп Тывавыстың сураглыг журналистери Киим-оол Хертек, Дартан-оол Ендан, Делгер-оол Оюн, Маады Кара-Тоннуг, Владимир Тиинмей, Лориса Зубе-рова, Любовь Босенко, Доржу Шаңгыр-оол, Белек Ооржак бол-гаш өскелер-биле-даа ажилдап чордум. Улуг редакторум Седен Кудурукпаевич Хертек — кончуг негелделиг, сагыш човаачал кижиге. Чуртталгамда бир дугаар Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарже барып, ынаар сургакчылап чоруур дээримге, ол мени автобуска олурткаш, таныыр кижилерге чагып, барган черимниң удуртукчу-ларынче телефоннап, сагыш салы-рын дилээр турган. Сургакчылааш чедип келиримге, чыып алган материалдарымны хынап, бижзэн чүүлүмнү кара-шокар кылдыр эдип кааптарга, аажок муңгарлап, эпчок-сунар мен. «Ажырбас, ажырбас, Света, сенден эки журналист үнө бээр»-деп көгүдүп-даа каар. Ол даргавыс бо хүннерде кадыының байдалы-биле бажыңдан үнмес. Бо юбилейлиг чылда даргамга байыр чедирип, аңаа мөгөйдим.

2011 чыл — Тыва радионун 75, телевидениениң 45 чыл ою. Юбилей таварыштыр барык 35 чыл ажил-даан төрзэн коллективим эрткен амыдыралы дүүнүг дег каракка көстүп кээр-дир. 200 ажыг интер-националчы чон кончуг-ла эп-найы-ралдыг, солун ажилдап турдувус. Бо чылдар дургузунда ажил та-лазы-биле чедер-четпестер, шү-гүмчүлелдер, чемелээшкннер, макталдар дээш, чүнү турбаан дээр.

Ол үеде республикавыс амы-дыралы дыка хайныышкынныг: янзы-бүрү фестивалдар, спортчу спартакиадалар үргүлчү болур. Аңаа бистиң комитет чүглө I, II, ында-хааа III черлерже үнер бис. Кандыг-даа талантылыг кижилер турган. Мен чаа-ла ажилдап эгелеп чорумда Сергей Чоодуевич Юша, Каң-оол Күреевич Саян-олар амгы үеде турар радиотеле-видениениң оран-савазын туттур-ган. Элзэн болганда ийи бажыңны тудуштурган. Ону «Юша-Саян-ский» тудуу деп-даа адаар турду-вус. Ол үеде хөгжүмнүг оркестр улуг коллектив база биске турган.

Сураглыг скрипачыыс Юрий Макаров: «Юша дарга комитетке эжиткен кирип келгеш, ийи дугаар каътка-даа турза, дораан билип каар бис» — деп хөөрээр кижиге. Ол чүл дээрже, даргазын хүндүлээр, оон сестири ол. Шынап-ла, кончуг-ла негелделиг, чаа чогаадыкчы көрүштүг дарга ийин. Ооң соонда Николай Дамбаевич Ширипей дарга ажилдап турду. Ол ажилга келгенде, баштай кабинет бүрү-зүнге кирер, ажилдакчыларның арын-шырайын албан көөр чаң-чылдыг. Ончалап турары ол хире. Ол даргавыс хенертен аарааш, чок болган. Дараазында Таваалай Чыл-бакович Салчак удуртуп эгелзэн. Бо дарга экономист мергежилдиг болгаш ыңдыг ийик бе, хөй кезин-де-ле саң-хөө харыылаар специа-листтер-биле харылзажыр, чогаа-дыкчы ажилдакчыларның бар-чогун-даа эскербес деп көөр кижиге мен. Ол мээр бодалым-дыр ийин.

Ол удуртукчуус он бир чыл даргалаан. Дараазында Хакасия-дан бир дарга түр када келди. Адын безин сагынмас-тыр мен. Ооң соонда Анатолий Серен, Ро-ман Тас-оол дээр даргалар коми-тетти удуртуп турган. Даргалар даргалар-ла ыйнаан. Эгин кожа, чаңгыс шугумга үлө-херек бүдү-рүп турган эштеримни бо-ла сактып кээр мен.

Калдар Кашпык-ооловна Мон-гуш — чаңгыс хүнде ажилче кады кирген эжим. Ооң мергежилинге бердингенин, кызымаккайы! Ол колдуунда-ла литература-хөгжүм редакциязынга ажилдап келген. Ынчангаш Тываның бүгү чогаалчы-ларының, шүлүкчүлериниң, ыраа-жыларының, талантылыг артисте-риниң дириг үннерин радионун «алдын фондусунда», кадагалап арттырган.

Нина Куулар мен кээримге-ле, машинакчылап, чагаа килдизинге, библиотекага-даа, фонотекага-даа ажилдаар, херек апарганда дик-торлар орнунга номчуур, кылбазы-ла чок, универсал кижиге дээр улус бис. Ажык-чарлыг үе соонда ша-жын темазынга кончуг солун, ажыктыг радио-дамчыдылгаларны кылып турган улуг журналист болгай. Ооң чечен-мергенин кижиге кайгап ханмас. Баштактаны бер-генде, хөгүлүг кижиге.

Александра Монгуш — Тыва-ның херээженнериниң «хааны». Ылаңгыя тыва езу-чаңчылдарга, арагага удур демисел дугайында утка-шынары бедик дамчыдылгаларны кылып келген хүндүлүг коллегам.

Елизавета Кара-оол эгезинде теле-дамчыдылгалар белеткеп тур-ган. Соонда радиога келгеш, аныяктар, хоочуннар-биле-даа ажилдап келген оожум бүдүштүг, чылар-чылбас чаңныг кижиге. Ооң ажынып-шугулдал органын черле көрбзэн мен. Дамчыдылгалар хүлээп алыр килдисти-даа удуртуп турду.

Любовь Шойдук-ол орустап, тывалап бижири, кончуг бүдүштүг, топтуг, оожум үннүг, кижизиг кижилерниң бирээзи. Ындыг эш-биле ажилдаарга, ажил чайгаар-ла бүдөр чүве болгай. Мээр редак-торум база турган. Наталья Тыр-тык-Кара деп кончуг берге дарга

ажылдап турда, ол үеде Л.Ш.Шой-дук меңээ болчуп, ажилдакчы-ларын алыс аажок деткиир. Ону кажан-даа утпас мен.

Бистиң соовустан дудак чок ажилдап эгелзэн думаларым: Лидия Херлини, Татьяна Байынды, олар база-ла ат-алдарлыг журна-листтер болганынга чоргаарланмас аргам чок. Үн операторлары Айге-рим Сандан, Саара Какай-оол, Херелмаа Шырап, үн режиссеру Лориса Чытай-оол олар — кор-респондентилерниң улуг даянгыы-жы. Бистер ол-бо черлерже сургакчылап чоруй баарыыска, олар үңгүр иштинде дег, аппарат өрээлдеринде эртенден орай-дүнеге чедир могаг-шылаг чок ажилдаар. Оларның күш-ажылы эвес болза, кымның-даа мате-риалы эфирже үнмес, кончуг бер-ге болгаш нарын үүлени бүдүрүп келген бедик тура-соруктуг, маа-дырлыг кижилер ол.

Бистен улуг радиожурналисттер чүкк машиназынга үн тырттырар улуг моторлуг магнитофон-биле ажилдап турган. Кажан бис кээривиске, эгезинде 10 кг, соонда 7-8 кг репортерларны эгинге чүк-тепкеш, айда 2-3-даа сургакчылаар бис. Ол чорааш, кандыг-кандыг ужуралдарга таварышпадыыс дээр. Чамдыыыс орук озал-он-даанга-даа таваржып турган. Кал-дар эжим Өвүр чорааш, машина андарылгаш, бажын кемдедип алган. Сөөлүнде Москвага барып эмчилеп турган. Любовь Шулуу дээш, кезек өөрүвүс мурнуу ра-йоннар чорааш, озал-ондакка та-варышкан. Машинаның дугуйлары өрү апарган чыдырда, оон арай деп үңгеп үнүп турганын соонда каттыржып чугаалаарлар болгай. Ажилынга бердинген дидим кижиге ол ышкакыл. Апрель айның чаксы соогунда автобус үрели бээрже, эртенгениң беш шактан 10 ажыг километрни чадаг эртип чорааш, ажил-үүлөвисти кагбайн бүдүрүп, кылып ап чордувус.

Журналисттиң ажылы берге-даа, солун-даа. Харыысалга дыка улуг. Политиктиг бир сөс чазар болза, хемчег берге. Ынчангаш маңаа улуг кичээнгей, угаан херек. Журналист кижиге бүгү талазы-биле бодун сайзырадыр, хөйүн билер, чепселенир, чогаадыкчы дилээш-кинни доктаамал дилеп тывар, ша-лыпкын болур ужурлуг. Ылаңгыя радио дыңнакчызының кулаанга, угаан-медерелинге чедингир, бил-дингир кылдыр чугаа аянын таа-рыштырар онзагай мергежил. Ону Сукпак школазында алды дугаар чыл өөреникчилерге тайылбырлап, өөредип турар мен. Ынак ажилым-ны школага уламчылаары-биле ажилга хүлээп алган алдарлыг Бор-бак-оол Иргитович Араптанга ба-за мөгөйдим. Башкы болуп ажил-даар күзелим бүткени ол. Кунгур-тугга чаа кожуун ажиттынарга, аңаа ийи чыл ажилдадым. «Тарыс» деп солун үнүп турду. Бүгү-ле кады ажилдап келген эштерим, кол-легаларым-чоргааралым. Оларга каң дег кадыкшылды, узун назын-ны, а аныяк журналисттерге — ийи дакпыр юбилей таварыштыр изиг байыры чедирдим.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
журналист.

Чагаалар
аразындан

ЧОНУНГА ХУНДУТКЕЛДИГ АВАЛАР

Кызыл кожуун-нун Шамбалыгның уран чүүл школа-зында ажилынга кызымак, чон ара-зында хүндүткелдиг авалар дугайында бижикседим.

Ульяна Нарын-ооловна Куулар — уран чүүл школа-зының удуртукчузу, танцы башкызы, ийи ажы-төлдүн ынак авазы, өг-бүлениң бьжыг чөлөнгийжи. Амданныг аыш-чемни кыла бээрже, холу чөмзиг, аргыттынар, даара-ныр-даа шевер башкы. Сце-нага танчылап, ойнай бээрже, чаражын, магалыын!

Тадар Самбуева Ондар — культура шугумунда 32 чылдың дургузунда ажилдап чоруур, «көрбзэн чүвези чок, көдүр-бзэн хөңзэ чок» арга-дуржул-газы улуг, хүндүлүг ажил-дакчы, хүлүмзүрзэн арын-шырайлыг кырган-ава. Ол — бир оол, ийи уругнуң ынак авазы. Ийи уйнуунун эргим кырган-авазы. Көдээ Совет депутадынга база район Советиниң депутадынга каш удаа соңгудуп ажилдап чо-раан. Амгы хүннерде «Дө-жектеги» аттыг арбанның даргазы, Шамбалыг сумузунун 4 дугаар округунун депутады.

Олар кайызы-даа школа-ның болгаш сумунун бурунгаар хөгжүлдезинге улуг үлүг-хуузуун кирип чоруурлар. Спорттун янзы-бүрү хевир-лери: волейбол, баскетбол, теннис, хаак оюннарынга аныяктардан ажыг. Хостуг үезинде кайызы-даа анаа орбас, тайга үнер, кат-тоорук чыып, мөөгүлээр, мал-маган азырап чоруур чымыштыг ажил-ишчи кожалар. Иелээ ырлажы бээрже, үннериниң тааржырын, чаражын канчаар, кижиниң дыңнап-ла олурук-саазы келир.

«Делегейниң бүгү чоргаа-ралы ие кижиден келген. Хүн чокта, чечектер частып чечек-телбес, ынакшыл чокта, аас-кежик чок, а ава чокта, маа-дыр-даа, шүлүкчү-даа турбас» деп, сураглыг чогаалчы Максим Горький кончуг-ла шын бижзэн.

Ол-ла уран чүүл школа-зында үре-түннелдиг, шаңнал-макталдыг ажилдап чоруур баян башкызы Сергей Кертик-оолович Ооржак-ук школа-ның чоргааралы.

Ынчангаш үнүп олурар Чаа чыл таварыштыр талантылыг ава-кожаларга — коллегала-рымга амыдырал-чурттал-газынга чайынналчак чедиш-киннерни, өөрүшкүнү, аас-кежикти, бьжыг кадыкшылды күзедим.

Лориса СААЯ.

Кызыл кожуун.

«Арыг шил» деп акция чоруп тур!

АЙЫЫЛДЫ ТУРГУЗУП ТУРАР

Эрткен неделяда Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының чанында хөй-ниити чөвүлелиниң кежигүннериниң саналы-биле автомашиналарның соңга шилдеринде караңгы пленкаларны ап каар сорулгалыг «Арыг шил» деп акцияны чоруткан.

Акцияның бирги үе-чадазы үш хун дургузунда үргүлчүлзүн. Чөвүлелдин кежигүннери, ТР-ниң ОШАЧКИ ажилдакчылары база журналистер катчып алгаш, Кызыл хоорайда яамыларның, ведомстволарның, албан черлериниң автомашина тургузар черлерин база хоорайның кудумчуларын кеззэн. Акцияның ийи дугаар хунунде үнүшкүннерге бис база кириштивис.

Иштики херектер яамызының чанында девискээринге турган караңгы соңгаларлыг автомашиналарга чедип, тускай херексел-биле соңгаларның чырык эрттирилгезиниң хуузу хынаан түннелинде, олар күрүне стандарттарынга дүүшпес болду. Россия Федерациязының күрүне стандарттары езугаар автомашинаның мурнуку соңга шилдериниң чырык эрттирери 75 хуу, а мурнуку кыдыкы соңга шилдериниң чырык эрттирери 70 хууга дең турар ужурлуг. Чолаачыларның чамдыктары хоойлу-дүрүм хажыдып турарын билип, пленкаларны дораан адырып кааптарын аазааннар, а өскелери шыжыгып хорадаан сеткилин көргүстү. Дараа-зында Дээди Хуралдың болгаш ТР-ниң Чазааның ажилдакчыларының автомашина тургузар черлеринге бардывыс, ында турар эвээш санныг машиналар аразында караңгы соңгалыг машиналар шуут чок болду. Криминалдыг полицияның даштыкы девискээринде тургускан караңгы соңгаларлыг ийи машиналарның чолаачылары, маңаа хамаарыштыр хоойлуну билир бис деп чугаалал турза-даа, бирээзи пленканы адыраарының орнунга 500 рубль торгаалды төлээр кижилер мен деп чугаалады. Келир 2012 чылдың чай-

Чырык кайы хире эрттир турарын хынал-тодарадыр.

дан эгелеп машиназының соңгаларына күрүне стандарттарынга дүүшпес караңгы пленка чыпшырганы дээш автомашинаның күрүне дугаарын хажыдып болурунга чедир хемчеглерни ажылгап болур деп чүүлду сагындырып каалы.

Кандыг-даа чидиг айтырыг уткалыг тургустунар болгай. Автотранспорт элери машина-балгадының соңгаларына чүге караңгы пленка чыпшырып ап турарыл деп айтырыгны Кызыл хоорайның чамдык чолаачыларына салдым.

Белек: «Караңгы соңгаларлыг машинаны кыдыгындан көөрге, чараш, түрлүг, ылгалдыг көстүр деп бодаар мен».

Андрей: «Соңгалары караңгы машинага чоруурга, таарымчалыг, эптиг ышкаш. Машина иштинде чүү бары база көзүлбес».

Виктория: «Караңгы соңгалар изиг үеде машинаны эмин эрттир изий бээринден камгалаар, салон ишти база дыка изивес».

Владислав: «Хүннүң чырык үезинде азы харлыгга карактарны камгалаар».

Бир эвес автомашинаның соңга шилдерин, ону бүдүрген заводка караңгыладыр кылып каан болза, үстүндө чолаачыларның чугаалал турары шын болбайн аан. Ынчалза-даа дүрүмнерге дүүшпес караңгы соңгаларлыг автомашина чолаачылары орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруун хажыдып, ооң киржикчилериниң база боттарының кадыкшылын, амы-тынын безин айыыл кырында тургузуп турар дээр болза, частырыг болбас. Республиканың кожуннарның тус черлериниң иштики херектер килдизиниң чанында хөй-ниитил чөвүлелдериниң дузазы-биле «Арыг шил» деп акцияны эрттирерин планнап турар. Чурттакчылар караңгы соңгалыг автомашиналарны эскерип көрүп каан болза, ТР-ниң Иштики херектер яамызының «бүзүрел телефонунче» 9-35-97 азы иштики херектер эргелелиниң «бүзүрел телефонунче» 9-36-01 автомашинаның дугаарын дындадып болур.

Азияна ТАУ белеткэн.
Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

КОНКУРСТУ ЧАРЛААН

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы күрүнениң хамааты албанының организастыг болгаш кадр хандырылгазының килдизиниң кол специализи (юризи) хостуг албан-дужаалды ээлээриниң конкурзун чарлап тур.

Албан-дужаалды ээлээринче кордакчыга негелделер: дээди профессионал эртем, шийтирип чорбааны, күрүне албанының стажы 2 чылдан эвээш эвес азы мергежил аайы-биле стажы 3 чылдан эвээш эвес болур.

Конкурс комиссиязынга кирир документи:

▲ хууда билдиришкени;
▲ бодунуң долдурганы болгаш адын салганы анкетасы, 4х6 хемчээлдиг 2 фото-чурук;

▲ паспортунуң азы ону солуур документиң хоолгазы;

▲ эргежок чугула эртем-билиин, мергежил бадыткап турар документи;

▲ күш-ажыл дептериниң хоолгазы;
▲ медицина шынзылгазы (№086/у майык);

▲ ыяап-ла медицина камгала-дылгазының камгаладылга херечилелиниң хоолгазы;

▲ РФ-тиң девискээринде чурттап турар черинде үндүрүг органыга хамаатыны учетка тургусканының дугайында херечилелдин хоолгазы;

▲ орулгаларының дугайында, өнчү-хөрөгизиниң болгаш өнчү-хөрөгү байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында 2009 чылдың 05.18-те РФ-тиң Президентиниң №559 Чарлы-биле доктаа-дып тургускан майык езугаар долдурган медээлер;

▲ шериг учедунуң документи-шериг албан-хүлээлгелигерге.

Конкурска киржирин күззэн хамааты өске-даа документи-характеристиканы, сүме-бижикти, үнелелди, хүндүлүг аттарны, класс албан-дужаалын, дипломаттыг чадазын, шеригниң тускай эргезин тывысканының, күрүне шаңналдары-биле шаңнатканының болгаш өске-даа чүүлдериниң дугайында) кирир эргелиг.

Документи-хүлээп алыр чер: Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы, кабинет №216, телефон 6-14-92 (Калинин кудумчузу, 1 б, 2 каът).

Документи-хүлээп алыр үези: бо чарлалды парлаан хүнден 30 хонук дургузунда ажил хүннеринде болгаш ажил шактарында.

Конкурс дугайында чарлалды Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының албан-езузуңуң <http://www.tuva-mo.ru> сайтында айыткан.

• Бодалдар дизини

Акша чүнү-даа кылып шыдаар дээр кижилер бар болза, акшады чок кижилер аңаа ол кажан-даа турбаан.

Э. Хоу.

Акша чыт чок.

Веспасиан Тит Флавий.

Чырык чер кырынга чурттаары дээр-ле, доктаамал демисежир болгаш доктаамал тиилээр-дир.

Н.И. Пирогов.

«ЭНЕРГОТУДУГ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилел КВАРТИРАЛАРНЫ ТУДУГ КЫЛЫКЧЫЗЫНДАН

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 4 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 4 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өрттээ 34 500 рубльден өрү Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7670. Чагыг 149. Номери парлагаче дужааганы: график езугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счет № 301018105000000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгалы дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.